

הצעה לפתרון בחינת הבגרות בהיסטוריה 70%

חורף תשפ"ג 2023 – מועד ינואר

סמל שאלון 22261

הפתרון נכתב על ידי: צוות היסטוריה תיכון אנקורי ראשון
לציון: רועי אדחוח, איילת כהן וענבר קפלן
מצוות מורי רשת החינוך אנקורי

המורים שפתרו את הבחינה מחכים לכם פה

www.ankori.co.il/ask

חלק א

פרק ראשון – מלחמת העולם השנייה והשואה

שאלה 1

סעיף א'

העקרונות שבאים לידי ביטוי בתרשים, הם:

- **עקרון תורת הגזע:** מיון כל בני האדם לכמה קבוצות גזע. כל בני האדם מתאפיינים בתכונות מולדות שעוברות בתורשה. נקבע מדרג גזעי: דירוג ערכי של הגזעים לשלוש קטגוריות: יוצרי תרבות, נושאה והורסיה. במהלך השנים חל עירוב בין הגזעים שהחליש את החברה וניוון אותה. הגזע הארי — גזע האדונים — עומד בראש ההיררכיה הגזעית ועליו מוטלת החובה לשמור על טוהר הגזע, כדי לתקן את כל העיוותים שנוצרו במשך השנים ולבנות סדר עולמי חדש על בסיס תורת הגזע. הגזע היהודי נמצא בתחתית הדירוג, והוא בבחינת אנטיגזה לגזע הארי ונחשב למהרס (הורס) תרבות.
- **עקרון האנטישמיות:** רואה ביהודי מייצג של כל התכונות השליליות וההרסניות, המנוגדות לתכונות של בני הגזע הארי.
- **בתרשים:** ניתן לראות כי טלאי המסמן את היהודים במחנות הריכוז מורכב ממגן דוד (סמל היסטורי יהודי) – למשל: צהוב-שחור "מחללי גזע" – יהודים שקיימו קשרים עם נשים מהגזע הארי. דוגמה נוספת היא מגן דויד עם משולש ירוק – יהודים שנאסרו מפני שביצעו מעשים פליליים.
- **משולש ורוד -** מסמל אסירים הומוסקסואלים אשר למעשה פוגעים בטוהר הגזע העליון (הגזע הארי / העם הגרמני) בהתנהגות בלתי הולמת וביום יחסים חד-מיניים.
- **משולש שחור –** מדובר על אסירים צוענים שנחשבו תת גזע בדומה ליהודים שהם הורסי תרבות ואויבי גרמניה והאנושות. הם לא תורמים שום דבר ומושווים לבלתי אנושיים ולטפילים.
- **עקרון ה"פולק" (הלאום/העם הגרמני):** אחדות האומה הגרמנית היא ערך עליון. הפרט נועד לשרת את מדינת העם. המדינה מכוונת את חיי הפרט וקובעת מה טוב בשבילו ומה רצוי לו. המדינה ה"פולקיסטית" מחויבת לשמור על טוהר הגזע.
- **שלילת הדמוקרטיה (ההומניזם / הליברליזם) -** הדמוקרטיה שמה במרכז שוויון זכויות בין כל האזרחים במדינה. רעיון זה מנוגד לנאציזם, לפיו אין שוויון בין בני האדם – יש גזעים נחותים וגזעים עליונים. בנוסף, הדמוקרטיה היא משטר חלש ולא יעיל, שכן כוחו של השליט מוגבל מאוד ועליו להתפשר עם שותפיו. רעיון זה מנוגד לעיקרון המנהיג של הנאציזם – מנהיג אחד.

- **שליחת הקומוניזם (הבולשביזם / המרקסיזם)** – הקומוניזם, המכונה גם בולשביזם, שם במרכזו שוויון בין כל בני האדם, ושואף לחברה שוויונית ללא מעמדות וללא לאומים. רעיון זה מנוגד לנאציזם, לפיו אין שוויון בין בני האדם – יש גזעים נחותים וגזעים עליונים. בנוסף, הקומוניזם סותר את עקרון ה'פולק הגרמני' לפיו העם הגרמני הוא מיוחד. הנאצים ראו בקומוניזם חלק מהמזימה היהודית להשתלטות על העולם, ולכן יש לעצור אידאולוגיה זו בכל מחיר.
- בתרשים: משולש סגול** – אסירים גרמנים שהיגרו מגרמניה לאחר עליית הנאצים לשלטון.
- משולש אדום** – מדובר על אסירים פוליטיים (מתנגדי המשטר הנאצי – קומוניסטים או אנשי מדע ורוח)

הנאצים השתמשו בטרור כדי להטיל אימה על אוכלוסייה בגרמניה כדי לממש את האידאולוגיה הנאצית על מנת לבסס את שלטונם ואת היטלר כשליט יחיד. דרך מעשי אלימות ורצח, מעצרים, חקירות ועינויים, כולל הקמת מחנות ריכוז, הם הרתיעו או חיסלו את כל המתנגדים הפוליטיים והאזרחיים.

סעיף ב'

שני צעדים שבהם באה לידי ביטוי ההדרגה במדיניות הנאצים כלפי היהודים בגרמניה בשנים 1933-1938, הם:

- **יום החרם הכלכלי (1 באפריל 1933)** – מפלגה הנאצית הכריזה על **יום חרם של בתי עסק יהודים** בכל רחבי גרמניה. זו הייתה הפעם הראשונה שהשלטון הגרמני ביצע פעולה ארצית נגד היהודים בגרמניה. פעילי המפלגה הנאצית התייצבו בכניסה לחנויות ובתי עסק יהודים, וחסמו את הכניסה ללקוחות. **היטלר הורה להפסיק את החרם אחרי יום אחד**, לאחר שמדינות שונות בעולם הביעו מחאה על החרם. מחאות אלה אורגנו הרבה פעמים על ידי יהודים בחו"ל, ואף חרימו סחורות גרמניות. היטלר הבין כי כלכלת גרמניה עדיין תלויה בסחר עם מדינות אחרות, וכי היהודים עדיין משולבים היטב במערכת הכלכלית של גרמניה. למרות זאת, **'יום החרם' הראה את הנחישות של המפלגה הנאצית להשתמש בכוחה נגד היהודים.**
- **'ליל הבדולח'** – זו הייתה הפעולה הראשונה האלימה והמאורגנת של השלטון הנאצי כנגד היהודים. בליל שבין ה-9 ל-10 בנובמבר 1938 התפרעו חבורות של ארגון ה-S.S ברחבי גרמניה, יחד עם אנשים מהרחוב. במסגרת 'ליל הבדולח' נופצו חלונות ראוה של חנויות היהודים, נהרסו מבני קהילה ודת, נרצחו 91 יהודים, ונשלחו 30,000 יהודים למחנות ריכוז. בנוסף לכך, היהודים נדרשו לשלם מכספם את תיקון נזקי הפוגרום. 'ליל הבדולח' נחשב לנקודת מפנה ביחס כלפי יהודי גרמניה, כיוון שעד אז הפגיעה השלטונית ביהודים הייתה רק חוקית וחברתית. ב-'ליל הבדולח' בפעם הראשונה הייתה פגיעה פיסית מאורגנת על ידי השלטון ביהודים. בנוסף, הייתה זו הפעם הראשונה בה נשלחו יהודים למחנות ריכוז בשל יהדותם.

הנאצים יישמו את מדיניותם כלפי יהודי גרמניה בהדרגה, משום שגרמנים רבים היו קשורים ליהודים בקשרי כלכלה ובקשרי משפחה. לכן, פגיעה ביהודים פגעה גם בגרמנים, והיה צורך להפריד בין היהודים והגרמנים בצורה הדרגתית כדי למנוע התנגדות למשטר. בנוסף, הגרמנים רצו למנוע התנגדות של האוכלוסייה היהודית בגרמניה לצעדי המשטר. במידה והנאצים היו מממשים את מדיניותם בצורה אגרסיבית מדי, ייתכן והיהודים לא היו משתפים פעולה עם מדיניות זו. כמו כן, מכיוון שהיהודים היו חלק מכלכלת גרמניה, לא ניתן היה להפרידם מהחברה בבת אחת, מחשש שהכלכלה תקרוס. כמו כן, היטלר רצה למנוע התערבות של העולם בצעדים נגד היהודים בגרמניה. כאשר התהליך הדרגתי, קל יותר לקבל את השינויים ולא להתערב.

שאלה 2

סעיף א'

שלושה שלבים במדיניות הנאצים כלפי יהודי פולין החל מפרוץ מלחמת העולם השנייה:

א. יישום הסדר החדש – יהודים, אשר נחשבו לנחותים מבחינה גזעית, גורשו על פי הוראות 'איגרת הבזק' של היידריך אל שטח הממשל הכללי ('הגנרל גוברנמן') ובמקומם יושבו ארים.

ב. הפרדת האוכלוסייה היהודית מהפולנים ומהארים על ידי שימוש בהשפלות והגבלות כלכליות – זקני יהודים דתיים נגזזו בפומבי. יהודים היו מחויבים לשאת טלאי של מגן דוד כסימן זיהוי. אסור היה להם ללכת על מדרכות או להיות נוכחים במקומות ציבוריים. חטיפת יהודים לעבודות כפייה בתנאים קשים במטרה לנצלם לטובת צרכי הצבא הגרמני (סלילת כבישים). נכסים היהודים, כולל חשבונות בנק ובתי העסק היהודים הוחרמו והועברו לידי הגרמנים.

ג. הקמת הגטאות – ריכוז היהודים והפרדתם המוחלטת מהאוכלוסייה הפולנית והגרמנית (למשעה מדובר בניתוק היהודים מן המציאות). הנאצים הקפידו על תנאי מחייה קשים של היהודים בגטאות: רעב, צפיפות, היעדר תברואה ראויה, אלימות וטרור, תחלואה קשה. זאת על מנת על מנת לשלוט עליהם עד למציאת פתרון אחר ('סופי') ובינתיים לגרום להם לתמותה "טבעית".

הגורם למעבר משלב הפרדת היהודים מהפולנים ומהארים על ידי השימוש בהשפלות והגבלות כלכליות לריכוז היהודים בגטאות, הוא על בסיס מניע כלכלי. מעבר היהודים לגטאות הותיר כסף ורכוש רב שהוחרם מהיהודים. העברתם לפקידים הנאצים, גרמה ליוזמי הגטאות להיתפס כנאצים נאמנים וחיזקה את מעמדם האישי בקרב היטלר וצמרת אנשי המפלגה הנאצית בגרמניה. (אפשרות נוספת - מניעים: אידיאולוגיים, פוליטיים, הרתעה לאוכלוסייה הפולנית).

סעיף ב'

על פי קטע המקור, הטיעונים של שלושה מן הדוברים בדיון על השאלה כיצד יש להיערך בעקבות הרצח ההמוני של יהודים:

- אבא קובנר – הטיעון: יש לנקוט בפעולות של מרד והתגוננות מול הנאצים כדי שחלק מן היהודים ינצלו מההרג וגם כדי לשמור על הכבוד היהודי. בקטע: " האם יש מוצא? – כן. מוצא קיים: מרד והתגוננות מזוינת. זהו המוצא היחיד, מוצא של כבוד לעמנו."
הנימוק: לא תהיה הצלה לרוב היהודים באירופה הכבושה על ידי הנאצים. בקטע: "כלום קיימת אפשרות של הצלה? – אם גם אכזרי הוא להשיב, חייבים אנו לתת את התשובה – לא, אין הצלה!". כלומר, היהודים נמצאים תחת כיבוש גרמני מהודק.
- יעקב אנדגיה – הטיעון: להציל ולשמור על כמה שיותר ממנהיגי תנועת "השומר הצעיר" בגטו וילנה כדי לשרוד עד אחרי המלחמה, להגיע לבארץ ישראל ושם להיאבק על מנת להקים מדינה יהודית עצמאית. בקטע: " חייבים אנו לעשות את כל המאמצים כדי להציל מספר גדול ככל האפשר של חברינו [...] מצווים אנו להתרכז, לחזק את הנהגת התנועה ולעשות הכול כדי לשמור עליה. אכן, התחנכנו לקראת עבודה והיאבקות בארץ-ישראל ולא כאן. מלחמה שם. [בארץ-ישראל] – עד הניצחון."
הנימוק: המאבק מול הנאצים אינו יעיל מפני שהם חזקים יותר ולחברי התנועה אין תמיכה נוספת (האוכלוסייה המקומית) מול ההתנגדות לנאצים. בקטע: "היאבקות כאן בגטו יש בה רק משום הפגנה, ולנו אין כל תמיכה. אנו כשלעצמנו חלשים וחסרי מגן. לעומת זאת רב כוחו של האויב. בתנאים אלה אין כל סיכויים להיאבקותנו..."
- רוז'קה קורצ'אק – הטיעון: חייבים להיאבק בנאצים על רצח היהודים כדי לשמור על הכבוד של העם היהודי. בקטע: " סבורה אני שדווקא משום כך, לפי שקשורים היננו במידה כזו עם העם, והיישוב בארץ יקר לנו, חייבים אנו להיאבק, היאבקות על כבודו של העם, על ערכיו. [...]יהיו נא קורות עמנו אף היאבקות של גבורה, התגוננות ומלחמה על חיים, שיש להם שחר ומוות מתוך כבוד."
הנימוק: העם היהודי לאחר המלחמה לא ייסלח למנהיגי תנועת "השומר הצעיר" על כך שהצילו רק את עצמם ולא פעלו כנגד הנאצים בידיעה שהם רוצחים המוני יהודים. בקטע: "יישמד העם ותישאר הנהגת "השומר הצעיר" שיעלה בידה להינצל. ואלה [מחברי הנהגה] שיישארו ימשיכו חייהם ואולי גם יזכו לעלות ארצה. ואני שואלת: למי מאלה שיישארו יהא העוז בידו להשיב בראש מורם לילד בארץ-ישראל שישאל "מה עשית אתה? מה עשיתם אתם, שעה שנפלו אלפים ומיליונים?"

במקור מספר 1 מספר הלימוד 'נאציזם, מלחמה ושואה' (יגאל משעול / היי סקול) בעמוד 258. ניתן להבין שהקריאה "אל ניתן שויבילונו כצאן לטבח!" מבסס את הטענה של רוז'קה קורצ'אק אשר טוענת להתנגדות מול מעשי הרצח של היהודים על ידי הנאצים בבורות הירי במזרח אירופה (בעיקר בשטחי ברית המועצות). בקטע המקור מספר הלימוד נאמר לנוער היהודי בוילנה (על ידי אבא קובנר) כי למרות שהסיכויים להינצל נמוכים עדיין יש לעשות הכול על מנת לנקום בנאצים על מעשיהם כנגד העם היהודי ולשמור על כבודו. בקטע: "כל דרכי הגסטפו מובילות לפונר [מקום שבו

נרצחו ביריות עשרות אלפי יהודים], ופונר היא מוות! המהססים! השליכו מעליכם כל אשליה. [...]. אל נלך כצאן לטבח! נכון, חלשים אנו וחסרי מגן, אולם התשובה היחידה לאויב היא התנגדות! אחים! מוטב ליפול כלוחמים חופשיים, מאשר לחיות בחסדי הרוצחים. להתגונן! עד הנשימה האחרונה."

שאלה 3

סעיף א'

סיבה אחת לפלישת גרמניה לברית המועצות שבאה לידי ביטוי בנאום גבלס היא סיבה אידיאולוגית – שטחי ברית המועצות נתפסים במרחב המחיה של הגזע הארי. הפלישה נועדה לספק את צרכיהם של העם הגרמני שהולך וגדל. בנוסף, האידיאולוגיה הנאצית שולל את הקומוניזם שהיה צורת המשטר בברית המועצות, זאת מפני שהקומוניזם מאמינה בשוויון, ללא הבדלי דת, גזע ולאום. לעומת זאת, הנאצים מדרגים את האנושות לפי גזעים.

בקטע: "[...] כאשר הפיהרר פקד על הצבא לתקוף במזרח ב־22 ביוני 1941, כולנו ידענו שזה עתיד להיות הקרב המכריע במאבק הכביר הזה. ידענו מה הן הסכנות ומה הם הקשיים. אבל ידענו גם שסכנות וקשיים תמיד גדלים עם הזמן, הם לעולם אינם דועכים. [...] כל עיכוב היה עלול להביא בקלות להרס הרייך ולבולשביזציה [להשתלטות הקומוניזם] כוללת של יבשת אירופה." כלומר, ברית המועצות הקומוניסטית איימה להרוס את גרמניה ולהפוך אותה למדינה תחת משטר קומוניסטי ולכן הצידוק למלחמה.

בנוסף, הנאצים יחסו את המשטר הקומוניסטי בברית המועצות כמשטר בולשיביקי-יהודי. דבר שחזק את התעמולה הנאצית כנגד היהודים.

בקטע: "[...] מטרת הבולשביזם היא לחולל מהפכה עולמית יהודית. הם רוצים לחולל תוהו ובוהו ברייך ובאירופה, ולהשתמש בחוסר האונים ובייאוש שיווצרו כדי להקים את העריצות הקפיטליסטית הבינלאומית שלהם במסווה בולשביקי. למותר לציין מה תהיה משמעות הדבר עבור האומה הגרמנית. בולשביזציה של הרייך משמעה חיסול כולל של ההנהגה ושל המעמד המשכיל בציבור שלנו ודרדור הפועלים שלנו לכדי עבדים של הבולשביקים היהודים." כלומר, הפלישה של גרמניה לברית המועצות נעשתה על מנת לבלום את ההשתלטות היהודית על גרמניה בחסות הקפיטליזם והבולשביזם וביצירת כאוס חברתי-כלכלי ברייך הגרמני.

סיבה נוספת שלא מוזכרת בנאום זה היא אסטרטגית – הקיפאון הצבאי מול בריטניה. היטלר תכנן לכבוש את בריה"מ רק לאחר סיום המלחמה עם בריטניה אבל נכשל בקרב עמה. הוא האמין שאם יצליח לכבוש את בריה"מ, תגיע בריטניה למסקנה כי היא לא יכולה לעמוד לבדה מול העוצמה של הצבא הגרמני ולכן תגיע להסדר כניעה או שלום עם גרמניה הנאצית.

סעיף ב'

כיבוש תוניסיה: בנובמבר 1942 הנאצים כבשו את תוניסיה, אסרו את ראשי הקהילה היהודית והטילו עליהם להקים ועד קהילה חדש, מעין יודנראט. הנאצים לקחו כ-5000 יהודים לעבודות כפייה במחנות עבודה. במחנות תנאי המחיה היו קשים, הוטלו עונשים כבדים והיהודים הועסקו בעבודות מסוכנות. בנוסף, הנאצים החרימו רכוש רב מהיהודים והטילו קנסות כבדים על הקהילה היהודית.

הנאצים התכוונו ליישם את הפתרון הסופי גם בתוניסיה, ואף התייחסו לכך בוועידת ואנזה. בגלל סיבות שונות הכוללות את המרחק של תוניסיה ממחנות ההשמדה, מיעוט אנשי אס.אס. בתוניסיה ושחרורה של תוניסיה בידי בעלות הברית בשלב מוקדם יחסית של המלחמה – **הפתרון הסופי לא יושם בתוניסיה כפי שיושם באירופה**. יחד עם זאת, **הנאצים עצרו כ-20 יהודים באשמת פעילות פוליטית חתרנית ושלחו אותם למחנות ההשמדה באירופה**, שם נרצחו.

בקטע מקור מספר 1 בעמוד 291 מספר הלימוד 'נאציזם, מלחמה ושואה' (יגאל משעול / היי סקול) מספר הסופר אלבר ממי, יהודי מתוניסיה על המדיניות של הנאצים כלפי היהודים בזמן הכיבוש הנאצי. מן הקטע ניתן להבין כי המאורעות הקשים שחוו הם חלק משואת העם היהודי. לדבריו היהודים סבלו מחרמות, פגיעות ומעשי רצח כמו יתר היהודים באירופה אם כי לא באותו ההיקף. בקטע: "אחר כך החלו ההחרמות, הפגיעות ומעשי הרצח. יודע אני כי לא הגענו עד עומקה של תהום. לא היו אצלנו משרפות. אלה ששוגרו לגרמניה, מסתבר שנשלחו שמה; אבל אנו לא ידענו זאת בעת ההיא. אי הידיעה התמימה שלנו בענייני המלחמה, תמהוננו נוכח בלבול סדר חיינו היומיומיים, שמרו אותנו מפני הייאוש. לאחר זמן עמדתי על טיבן של הסכנות שעמדנו בהן ושל הסכנות שנשקפו לנו. לכן אני מבקש לקצר בחלק זה של סיפורי. אכן, בסופו של דבר פחותות היו הסכנות שלנו רק [...] לעומת תכלית הסכנות שבפניהם עמדו אחרים."

חלק ב'

פרק שני - לאומיות וציונות

שאלה 4

סעיף א'

- שינויים בחיי היום יום באירופה הבאים לידי ביטוי בין איור 1 לאיור 2
1. תהליכי תיעוש ועיור - במסגרת המהפכה התעשייתית שחלה באירופה, התפתחו מכוונות שהחליפו את הידיים העובדות בכפרים. בערים הוקמו מפעלים שסיפקו מקומות עבודה רבים. אנשי הכפר איבדו את עבודתם הביתית, וכתוצאה מכך התרחש תהליך עיור (מעבר מהכפר לעיר) של האוכלוסייה, שחיפשה אחר עבודה. בעקבות תהליך העיור, במקביל לגידול מואץ של אוכלוסיית אירופה, אנשים רבים מצאו עצמם בעיר גדולה בה אינם מכירים אחד את השני, ללא כל תחושת שייכות חברתית וביטחון כלכלי.
- איור 1 - האיור מבט את החיים שלפני התיעוש והעיור. אנשים עסוקים בעבודה חקלאית או פיזית. הסביבה נראית יותר "טבעית". יש מרווח בין האנשים והבתים, מכאן שבעיר אין צפיפות אוכלוסין. הציור משרה אווירה רגועה ונינוחה. השמיים בהירים ונקיים.
- איור 2 - איור זה מבטא את החיים בעיר אחרי תהליכי עיור ותיעוש. הצפיפות של הרחובות בולטת ונראה שאין לאנשים מקום לזוז כמעט. צפיפות זו מדגימה את המעבר המסיבי של אנשים לתוך העיר שגרם לצפיפות אוכלוסין. השמיים כהים וזה מבטא את התיעוש והאוויר המפויח העולה מהמפעלים. התיעוש מתבטא גם בשלטים הרבים המפרסמים עסקים.
2. התפתחויות טכנולוגיות - להתפתחות של טכנולוגיות חדשות בתחומי התחבורה והתקשורת (למשל: רכבת ומסילות הברזל, טלפון, רדיו, דפוס, מנוע הקיטור ומנוע הבערה, חשמל ועוד).
- איור 1 - כלי התחבורה המצויירים הם פרימיטיביים המכילים כמות קטנה של אנשים, כמו חיות משא או אוניות קטנות.
- איור 2 - רואים התפתחות לכלי תחבורה גדולים ומתוחכמים המכילים כמות גדולה של אנשים. באיור זה מופיעים שעונים רבים המעידים על התפתחות טכנולוגית.
- השפעת תהליכי התיעוש והעיור הובילו לצמיחת התנועות הלאומיות: התנועות הלאומיות העניקו לאנשי העיר תחושות של הזדהות עם ערכי הלאום, השתייכות ללאום, סולידריות וביטחון. נוצרו שפה ותרבות לאומיות חדשות, שסייעו לאנשי העיר החדשים להתגבר על הפערים החברתיים-כלכליים, הלשוניים והתרבותיים ביניהם ולהתחבר לזהות הלאומית החדשה.

סעיף ב'

1. השפעת רעיונות ההשכלה ותופעת החילון – היהודים החילוניים חיפשו פתרון למשבר הזהות שחוו במסגרת חילונית לאומית. כך נוצרה הזהות הלאומית היהודית, שמבוססת על העבר והתרבות היהודיים. בנוסף, ההשתחררות מהדת וחוקיה אפשרה ליהודים לעקוף את הקביעה שהשיבה לארץ ישראל וגאולת העם היהודי יבואו רק בימי המשיח. התפיסה היהודית-לאומית החדשה קבעה כי יש לקדם בצורה פעילה את גאולת העם היהודי וגאולת ארץ ישראל על ידי קידום הקמתה של מדינת יהודית עצמאית בה יוכלו לממש את היסודות האתניים-תרבותיים של הלאום היהודי. מבחינת היהודים הדתיים - החשש שהיהודים ימשיכו להתערות (להשתלב) בחברה הסובבת ולאבד את זהותם, נוכח מציאות של חילון והשכלה, הביאה להבנה כי רק פתרון שבו העם היהודי יחיה במדינה ריבונית (רצוי בא"י), תסייע להימנע מהתבוללות ומאובדן הזהות היהודית, הדתית-תרבותית
2. השפעת רעיונות הלאומיות ופעילות התנועות הלאומיות - המהפכה הצרפתית ומאבקן של התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 ורעיונותיהן היו מודל לחיקוי עבור היהודים שביקשו להגדיר את הלאומיות היהודית. חלק מהיהודים הבינו שמאפייני הלאום חלים על העם היהודי, ועליו להיאבק על זכותו להגדרה עצמית במולדתו. מכיוון שפעילות התנועות הלאומיות באירופה התבססה על ייחודיות הלאום ועברו המשותף, עמי אירופה לא ראו ביהודים כחלק מהלאום שלהם. יהודים רבים ביקשו להצטרף למאבקים הלאומיים, אך נדחו על ידי עמי אירופה. יהודים אלה ביקשו להקים לעצמם מסגרת נפרדת בה יוכלו להיאבק על זכותם להגדרה עצמית – התנועה הציונית.

שאלה 5

סעיף א'

- מאפיינים של מנהיגי תנועות לאומיות :
- **אנשים משכילים** אשר השתייכו **למעמד הבורגנות (עירוני)**. מעמד זה אפשר להם לבחון את המציאות בה הם חיים, ללא התמודדות עם קשיי היום יום כמו רעב ואבטלה.
- **אישיותם הכריזמטית** – את סמכותם וכוחם השיגו בזכות יכולתם לסחוף את ההמונים, והציגו את עצמם כמי שפועלים בשם העם ולמענו.
- **האמונה שביכולתם לשנות** את הסדר החברתי-פוליטי הקיים ולשכנע את ההמונים בכך.
- **השתמשו ביכולתם הארגונית ובכלים מודרניים כדי לגייס את תמיכת ההמונים** במטרתם, למשל באמצעות עיתונות, ספרות, דיפלומטיה, אסיפות תמיכה ועוד.
- התנועה הלאומית בגרמניה. מנהיג המהפכה **אוטו פון ביסמרק** מאפייני מנהיגות הבאים לידי ביטוי בדמותו ופעילותו של ביסמרק :
- **איש משכיל שהשתייך למעמד גבוהה**- ביסמרק היה אציל וחלק מהשלטון הגרמני, הוא היה הקנצלר (ראש הממשלה) של פרוסיה.
- **בעל יכולת ארגונית** - ביסמרק הקים את ברית מדינות צפון גרמניה, בהנהגת פרוסיה בשנת 1867. מדובר על ברית צבאית שמורכבת מ-22 מדינות קטנות. הקונפדרציה נתנה לגרמניה חוקה מסודרת, סמכויות רבות לביסמרק והייתה אבן יסוד בכינונה של הקיסרות הגרמנית.

- **אמונה ביכולת לשנות** - ביסמרק זלזל ברעיונות ליברליים ודמוקרטיים ושאף לאחד את גרמניה בכוח בהנהגת ממלכת פרוסיה באמצעות "דם וברזל". כלומר, שאיחוד גרמניה לא יעשה באמצעות נאומים אלא באמצעות כוח צבאי. המאבק הראשון של ביסמרק היה במחנה הליברלי, בפרלמנט הפרוסי שהתנגד להעלאת מיסים לצורך הקמת צבא גדול שיתמודד עם המדינות הגדולות במאבק על איחוד גרמניה. ביסמרק התעלם מכך ובאמצעות המיסים המוגדלים הקים צבא חזק ומצויד היטב.

שאלה 5

סעיף ב'

אישיות ראשונה: **אליעזר בן יהודה**

1. **כתב מילון עברי** עם חידושי מילים ופירושים שאפשרו שימוש יומיומי בשפה העברית. פרסם מאמרים בעברית בעיתונות וייסד את **עיתון הצבי** בשפה העברית. בן יהודה קיווה כי באמצעות עיסוק בנושאי יום-יום בעיתונים, יוכל לעודד את הקוראים לדבר, לקרוא ולכתוב בעברית (מודרנית) באופן יומיומי בעצמם.
2. **הוועד ללשון עברית** – בן יהודה ייסד בשנת 1890 את 'הוועד ללשון עברית'. הוועד היה אחראי על חידושי לשון (בעיקר מילים למוצרים מודרניים של היו קיימים בתקופת התנ"ך) והפצת השפה העברית בארץ ישראל. בסופו של דבר מהוועד צמחה 'האקדמיה ללשון עברית' שפועלת עד היום.
3. **סייע בהכשרת מורים ותוכניות לימוד בעברית** – בן-יהודה סבר שיש להקפיד על דיבור עברי בלבד גם בחינוך ובהוראה. הוא עצמו לימד תקופה קצרה בעברית בבית הספר "תורה ומלאכה" של אליאנס בירושלים, אולם פרש לאחר זמן קצר. בנוסף, כתב ספרי לימוד בעברית והוביל את תוכנית "עברית בעברית", לצידם של מורים אחרים, בבית ספר חביב בראשון לציון (הראשון שבו כל המקצועות נלמדו בעברית).

אישיות שניה: **רוטשילד**

1. **הודות לתמיכת הברון התבססו המושבות מביחינה כלכלית וללא תמיכתו הן לא היו שורדות**. אנשי המושבות בעלייה הראשונה לא הצליחו להתמודד עם האקלים הקשה והעבודה הפיזית, מחסור בתרופות ואמצעים רפואיים, כספם אזל וחוסר הידע החקלאי שלהם הוביל לטעויות רבות ולכישלון בגידול תוצרת חקלאית. התושבים והמושבות עמדו לקרוס: פשיטת רגל, חסר אוכל, רבים מתו מן הטיפוס והשחפת, ורבים אחרים החליטו לעזוב את הארץ ולחזור לארץ מוצאם. בשל כך העולים החליטו לבקש מן לברון רוטשילד סיוע כלכלי.
2. **הברון רוטשילד רכש אדמות רבות בארץ ישראל מידי השלטון העות'מאני ומידי בעלים ערבים והכפיל את שטחו של היישוב היהודי**.
3. **בתחום הכלכלי פותחו ענפי כלכלה שונים** כמו למשל: ענף היין, מפעל לייצור משי, בשמים, בתי-חרושת לזכוכית והוקמו גם מוסדות ציבוריים כמו חינוך, מרפאה ודת.

שאלה 6

סעיף א

גורמים שסייעו לתנועות הלאומיות:

- שלטון חלש ושנוא- במקומות בהם השלטון היה חלש או שנוא על ההמונים, לתנועות הלאומיות היה קל יותר לגייס תמיכה עממית למאבק הלאומי נגד השלטון.
- איבוד כוחה של הכנסייה- במקומות בהם הכנסייה איבדה מכוחה, התנועות הלאומיות הפכו למוקדי הזהות החדשים.
- אחידות חברתית- במקומות שחלקו תרבות דומה, לתנועות הלאומיות היה קל יותר לגבש את העם סביב תרבות לאומית אחת.

גורמים שעיצבו את התנועות הלאומיות:

- שלטון פופולרי- במקומות בהם השלטון היה חזק, היה קשה יותר לתנועות הלאומיות לגייס תמיכה המונית. השלטון דיכא בכוח כל ניסיון של מהפכה.
- מעמד גבוה של הכנסייה- במקומות בהם לכנסייה היה כוח, הדת נשארה כמוקד הזהות ולא הלאומיות. הדבר הקשה על גיבוש העם סביב הלאומיות כמוקד זהות.
- פיצול חברתי- – במקומות בהם היה פיצול תרבותי-חברתי גדול, התקשו התנועות הלאומיות ליצור זהות לאומית אחידה משותפת לכל בני העם.

סעיף ב'

גורמים מסייעים להתפתחות היישוב היהודי בין השנים 1881-1914

1. סיועו הכלכלי של הברון רוטשילד. הודות לתמיכת הברון התבססו המושבות מבחינה כלכלית וללא תמיכתו הן לא היו שורדות.
2. הקמת ארגונים מסייעים כמו המשרד הארצישראלי שפעל למען ההתיישבות בא"י בהקמת חוות חקלאיות בהן הכשירו צעירים לחקלאות (חוות לאומיות), טיפול בעלייה וקליטת עולים במושבות, גיוס הון בגולה כדי לסייע בהתיישבות.

גורמים שעיצבו את התפתחות היישוב היהודי בין השנים 1881-1914

1. אקלים – רוב אנשי העלייה הגיעו מאירופה הקרה ולא היו מורגלים בעבודה פיזית קשה בשדות ובחום. העולים התקשו להסתגל לאקלים החם של ארץ ישראל.
2. היעדר תשתיות ומחלות – לא היו בארץ תשתיות מפותחות (או לא היו בכלל) של תחבורה, מים ובריאות. בנוסף לכך, בא"י היו ביצות רבות, בעיקר באזור עמק החולה, בהן היו יתושים שהפיצו את מחלת המלריה ומגפת הטיפוס. שירותי בריאות כמעט ולא היו קיימים ורבים מהמתישבים מצאו את מותם ממחלות אלו ומדומות להם.
3. היעדר ידע ומיומנויות חקלאיות – לעולים היה חסר ידע הנדרש לרכישת אדמות חקלאיות טובות, ולאחר מכן לעיבודן. העולים בזבזו את מרבית כספם בניסיונות הגידולים הכושלים.
4. יחס הישוב הישן – אנשי הישוב היהודי הישן התנגדו להעסקתם של העולים החדשים והעדיפו להעסיק פועלים ערבים מיומנים וזולים יותר. בנוסף, העולים מתימן זכו ליחס משפיל ומתנשא מצד הוותיקים.

5. התנכלות הערבים והשלטון העות'מאני – הממשל העות'מאני לא אהד את התנועה הציונית וחשש ממימוש מטרותיה על חשבון שטחי האימפריה העות'מנית. השלטונות הטילו צווים שהגבילו כניסת יהודים לארץ והקשו על מתן רישיונות לבניה והתיישבות. כתוצאה, רבים מן העולים עלו ופיתחו את ההתיישבות היהודית בא"י בצורה לא חוקית. בנוסף, האוכלוסייה הערבית (פלסטינית) התנגדה להקמת הישובים היהודיים ולכן גנבו יבולים, פגעו ברכוש ובבעלי חיים במטרה להבריח את המתישבים. השלטונות העות'מאניים נטו שלא להתערב בנושא זה ולא סיפקו שמירה ליישוב היהודי.

סעיף ג'

האינטרסים של בריטניה במתן הצהרת בלפור:

1. מיקומה האסטרטגי של א"י – הבריטים רצו לשלוט במזרח התיכון ובארץ ישראל. האינטרס לכך היה חשיבות האזור כתחנה בין יבשות. שליטת הבריטים בתעלת סואץ ובדרך אל סוריה ועיראק תסייע לבריטים בשליטתם בהודו. ארץ ישראל תשמש את הבריטים הן בענייני כלכלה ומסחר, כבסיס ימי ואסטרטגי (צבאי).

2. שיתוף פעולה יהודי-בריטי – ממשלת בריטניה הניחה שבפרסום ההצהרה, היהודים יהיו בעלי הברית הנאמנים ביותר שלהם בא"י, וכך הם יבטיחו את שליטתם בה. הרי הבריטים תמכו בציונות עוד מתקופת הרצל ('תכנית אוגנדה'). שיתוף הפעולה בא לידי ביטוי בהקמת הגדודים העבריים (חיילים יהודים בצבא הבריטי), פעילותה של מחתרת ניל"י ועזרתו של ד"ר חיים וייצמן למאמץ המלחמתי ע"י המצאת האצטון ושימוש לפצצות. ויצמן היה מיוזמי הצהרת בלפור, קרבתו לפוליטיקאים הבריטים, אישיותו המיוחדת וקשריו גם בקרב העיתונות, הובילו להתייחסותם החיובית של רבים מבכירי הממשל לרעיון הציוני.

3. ביטול הסכם סייקס-פיקו – בשנת 1916 חתמה בריטניה על הסכם עם צרפת בנוגע לחלוקת השליטה על המזרח התיכון אחרי המלחמה. במסגרת ההסכם ארץ ישראל הייתה אמורה להיות אזור בשליטה משותפת. בריטניה ביקשה לשלוט לבד על ארץ ישראל. לכן פרסמה את הצהרת בלפור כדי שזאת תעזור לה לבטל את ההתחייבות לצרפת.

4. אהדת יהודי רוסיה – בפברואר 1917 רוסיה עברה מהפכה בולשביקית (קומוניסטית) אשר חלק ממנהגיה היו יהודים, ובנוסף נפגעה קשה במלחמה על ידי גרמניה. לכן רוסיה ביקשה לפרוש מהמלחמה. הבריטים האמינו שיהודי רוסיה יוכלו להשפיע על השלטון הרוסי החדש שלא לפרוש מהמלחמה לצד מדינות ההסכמה. אולם, רוסיה פרשה מהמלחמה באותה שנה, כדי להתמודד עם בעיות הפנים שלה.

5. פירוק האימפריה העות'מאנית / חשש מהצהרה פרו-ציונית גרמנית – בסיום המלחמה היה ברור שהאימפריה העות'מאנית תתפרק, והבריטים חששו ששטחיה של האימפריה יועברו לבעלת בריתה - גרמניה. הבריטים ידעו שלתנועה הציונית יש קשרים טובים עם גרמניה, וחששו שהיא תפרסם הצהרת תמיכה בשאיפות הציוניות בארץ ישראל, ובכך ישיגו השפעה במזרח התיכון. לכן מיהרה בריטניה לפרסם הצהרת תמיכה בציונים לפני גרמניה.

6. אהדת יהודי ארה"ב – ארצות הברית הייתה ניטרלית רוב המלחמה, והצטרפה אליה רק באפריל 1917. בריטניה קיוותה שהבעת תמיכה ביהודים תגרום ליהודי ארה"ב להשפיע על הציבור והממשל האמריקאי להיכנס למלחמה, להמשיך לתמוך בבריטניה ובמדינות ההסכמה.

טיעוני המתנגדים להצהרת בלפור :

1. נוסח ההצהרה - ניסוח ההצהרה אינו ברור ואינו מתחייב להקמת הבית הלאומי ליהודים בארץ ישראל
2. חשש מערעור מעמדם של היהודים המשתלבים (מתבוללים) - יהודים אנטי-ציוניים במערב אירופה ובארה"ב הצליחו להשתלב בחברה, וראו בהצהרת בלפור איום על זכויותיהם ומעמדם האזרחי (הכלכלי-חברתי). היהודים המשתלבים חששו שהקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל תחזק את האנטישמיות, והם יפעלו לגרש אותם לארץ ישראל על ידי השלטון בארצות מושבם.
3. תגובת הערבים - הערבים דחו את ההצהרה וטענו כי היא אינה מכירה בזכויותיהם הלאומיות של הערבים, שהיו רוב האוכלוסייה. במקביל ההצהרה נותנת לגיטימציה להתיישבות ציונית בא"י. בנוסף הערבים טענו שההצהרה מפרה התחייבויות קודמות של הבריטים לערבים ('מכתבי חוסיין-מקמהון'), במסגרתן הובטחה לערבים ע"י ממשלת בריטניה, מדינה ערבית גדולה בשטחים שיכבשו מהאימפריה העות'מאנית (א"י ועבר הירדן המזרחי). הלאומיות הפלסטינית החלה להתעורר והערבים החלו במאבק אלים וגלוי ביישוב היהודי ובתנועה הציונית.

פרק שלישי – המאבק על הקמת מדינת ישראל

שאלה 7

סעיף א'

שיקולי **מדיניות החוץ** של בריטניה להעברת שאלת א"י לאו"ם :

1. ייאוש ממצאית פתרון מדיני ומאבק המחותרות - היהודים סירבו לוותר על הקמת מדינה יהודית, והערבים התנגדו בקיצוניות לכל פשרה אפשרית. הבריטים הבינו, כי בכל הסדר עתידי צפויה מלחמה קשה בין הצדדים שתביא להרוגים רבים ולעלויות כלכליות גבוהות. דבר זה אינו היה בסדר העדיפויות של בריטניה לאור מצבה הכלכלי והמדיני לאחר מלח"ע השנייה. בנוסף, פעולות "תנועת המרי העברי" ופעולות הטרור מיררו את חיי הבריטים בארץ, ובווין ביקש פתרון של כבוד באו"ם. המאבק הצבאי של ההגנה, האצ"ל והלח"י התיש את שלטונות המנדט וחייב אותם להחזיק צבא גדול שעלה כסף רב ועלה בפגיעות בחיילים וציוד. דבר זה לא התקבל בהבנה אצל הציבור והתקשורת בבריטניה.
2. חשש מקרע עם ארה"ב - לאחר מלח"ע השנייה עלה כוחה של ארה"ב כמעצמת על, ובריטניה הייתה תלויה בה מבחינה כלכלית ומדינית. האמריקאים דרשו מבריטניה לבטל את מדיניות 'הספר הלבן' (לאור מסקנותיה של הוועדה האנגלו-אמריקאית), ולאפשר הקמת מדינה יהודית. מצד אחד בריטניה רצתה להימנע מפגיעה ביחסיה עם ארה"ב ולהבטיח את שיקומה, ומצד שני לא רצתה להיתפס כחלשה בעולם ולכן העדיפה שהאו"ם יהיה זה שיכריע בסוגיה זו.
3. דעת קהל העולמית - העולם האשים את בריטניה בנקיטת מדיניות נוקשה ואכזרית ביחס לביעית העקורים ולפליטי השואה שניסו להגיע לארץ ישראל אך סורבו על ידי בריטניה.

4. 'המלחמה הקרה' - בריטניה קיוותה כי ארצות הברית תתמוך במנדט מחודש על ארץ ישראל, על מנת לבלום התפשטות של ברית המועצות למזרח התיכון והשפעה בו.

5. מעמדה של בריטניה במזרח התיכון וכוחו של האו"ם - ממשתלת בריטניה שאפה לחזק את קשריה עם המדינות הערביות במזה"ת, וסברה, כי כאשר האו"ם, כארגון בינלאומי, יכפה עליה הסכם בעניין א"י - הקשרים בינה לבין העולם הערבי לא ייפגעו. מאידך, סברה בריטניה כי האו"ם, שהוקם רק ב- 1945, לא יוכל לפתור את בעיית א"י, בשל היותו ארגון חסר ניסיון. במצב כזה, תתבקש בריטניה להמשיך לשלוט על א"י עם תמיכה כלכלית מהאו"ם, ואז תוכל לבצע את מדיניותה ביתר קלות.

6. החלטת בריטניה לצאת מהודו - השליטה על א"י הייתה חשובה לבריטניה כי באמצעותה היא - הבטיחה לעצמה את הדרך להודו, המושבה שנחשבה ל"יהלום שבכתר" האימפריה הבריטית. אך כאשר בריטניה החליטה לצאת מהודו, וזו הפכה למדינה עצמאית באוגוסט 1947, פחתה חשיבות השליטה על א"י מבחינת הבריטים.

שיקולי **מדיניות הפנים** של בריטניה להעברת שאלת א"י לאו"ם:

1. קשיים כלכליים – לאחר מלחמה השנייה בריטניה הייתה במצב כלכלי רע, והיא השקיעה משאבים רבים בשיקום המדינה ובקליטת החיילים המשוחררים. בנוסף, מאבקו הצבאי של הישוב היהודי בארץ ישראל גרם לבריטניה להשקיע עוד משאבים ולשלוח כוחות נוספים לאזור. הדבר הגביר את הקשיים הכלכליים של בריטניה.

2. דעת הקהל והאופוזיציה בבריטניה – המאבק למען ההעפלה ולמען ההתיישבות של היישוב היהודי הציג את בריטניה כמעצמה אכזרית וחסרת רחמים. תדמיתה של הממשלה הבריטית נפגעה בעיני הציבור הבריטי. בנוסף, המאבק הצבאי של היישוב היהודי הוביל לפגיעה בחיילים הבריטים (כולל הרוגים), דבר שהציג את הלחימה בארץ ישראל כמיותרת מול מעשי הטרור של המחותרות היהודיות ומול מעפילים שורדי שואה. לכן רוב הציבור והאופוזיציה בבריטניה (המפלגה שאינה נמצאת בשלטון), בראשותו של וינסטון צ'רצ'יל, דרשו להחזיר את החיילים הבריטים מארץ ישראל ולסיים את השליטה בה.

סעיף ב'

ההבדלים הבאים לידי ביטוי בין התגובות שבקטעי המקור על פי עתון דבר, עתון פועלי ארץ ישראל, ניתן לראות את תגובת היהודים בעולם שקיבלו **בשמחה גדולה** את החלטת ואף יצאו לחגיגות ברחובות. מבחינת הנהגת התנועה הציונית והישוב היהודי הייתה זו הכרה בינלאומית בזכותו של העם היהודי למדינה יהודית בא"י (הצ'ירטר). כמו כן שטח המדינה היהודית תהיה גדולה יותר (55%), תהיה גישה אל כל מקורות המים ותתאפשר עלייה חופשית של יהודים לא"י שיוכלו לבסס את המדינה. תגובה זו מופיעה **בקטע** "יהודי ארץ ישראל, יהודי העולם מותר להם שתהיה היום השמחה במעונם..."

לעומת זאת, עיתון חרות, העיתון המחתרתי של האצ"ל אשר טוען לארץ ישראל השלמה מבכה החלטה זו ואפילו מגנה אותה כפי שמופיע בקטע "הולך ומתגלה כל הטרור הנפשע שבהסכמת..." בשל הסיבות הבאות:

- הגבולות הבעייתיים מבחינה ביטחונית - ישובים יהודים שהיו בשטח המדינה הערבית, שליטה של הערבים על המקומות הגבוהים ודרכים ראשיות בא"י אם תפרוץ מלחמה, אוכלוסייה ערבית גדולה בשטח המדינה היהודית "מלחמת דמים שתסכן את עצם קיומנו".

- ירושלים (העיר הקדושה מבחינה דתית והיסטורית) לא תהיה כלולה בשטח המדינה היהודית אלא תהיה בריבונות בינלאומית "הסכמה זו, שבה כרוך הוויתור על 85 אחוז של אדמת המולדת, תשאר לעולמים עובדה פוליטית והיסטורית..."

שאלה 8

סעיף א'

המאבק המתמשך להבאת מעפילים חרף המדיניות המגבילה של הבריטים והקשיים שהערימו הביא למאמצים הכרוכים בהבאת כל אוניה ואוניה - רכישת האוניות, ארגון הצוות, ארגון העולים המוכנים לעלות, המסע, מבצע הורדת המעפילים לחוף והסתרתם בקיבוצים, ליווי המעפילים שנתפסו על ידי הבריטים למחנות או בחזרה לאירופה (אקסודוס) והניסיון לפגוע בתחנות המכ"ם הבריטיות.

בסיום מלחמת העולם השנייה פנה היישוב היהודי למאבק בבריטים בשל הסיבות הבאות:

- (1) מדיניותה של ממשלת הלייבור (המשך הספר הלבן של 1939).
- (2) היישוב היהודי ציפה לאות תודה מבריטניה על הסיוע במלחמת העולם השנייה.
- (3) הצהרת בוויין מנובמבר 1945 העידה על כוונות הבריטים בנושא שאלת ארץ-ישראל והעקורים. בוויין בנאמו לא התייחס ליהודים כאומה ולא לרצונה של בריטניה או של האומה היהודית להקים בארץ ישראל בית לאומי, כפי שהתחייבה בריטניה בהצהרת בלפור. לאור כל אלה הוחלט על ידו להמשיך במדיניות הספר הלבן, לא להיענות לפנייתו של נשיא ארה"ב לאפשר לכ-100,000 פליטים יהודים לעלות לארץ ולהמשיך במדיניות הבריטית הנוכחית עד למציאת פתרון המתקבל על הדעת בשאלת ארץ-ישראל.

רבים ביישוב היהודי הבינו שאין מנוס אלא לפנות לדרך המאבק – להתחיל במלחמה על שינוי המדיניות הבריטית, או אף להביא לסיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל. היישוב היהודי היה מוכן פיזית וארגונית למאבק בבריטים, ונלחם בשלושה תחומים: (1) העפלה (2) התיישבות (3) מאבק צבאי. במקביל פעלו ההנהגה הציונית והנהגת היישוב גם בחזית המדינית, באמצעות ועידות, פניות לגורמים מדיניים נוספים וניצול דעת הקהל העולמית, שגילתה רגישות למצוקת היהודים על רקע פרסום ממדיה הקשים של שואת העם היהודי. הנהלת הסוכנות החליטה לצאת למאבק. ההחלטה הייתה תוצאה של שיקול פוליטי פנימי וחיצוני. בתחום הפוליטיקה הבינלאומית הבינו מנהיגי התנועה הציונית את חשיבות ירידת כוחה של בריטניה ועלייתה של ארה"ב למעמד מעצמת על. התמיכה האמריקאית חיזקה את המחנה הציוני ולמנהיגי התנועה היה ברור שמעמד ארץ-ישראל עתיד להיקבע באו"ם. מנהיגי התנועה החליטו שאם החשש מפני תגובת הערבים מרתיע את המדינאים הבריטים וגורם להם להמשיך במדיניות הפרו-ערבית, היהודים יפגינו את התנגדותם האקטיבית וינסו גם הם לגרום בדרך זו לשינוי המדיניות בארץ. מבחינה פנימית חששו מנהיגי היישוב מסחף מסוכן וגלישה למעשים קיצוניים בלי שליטת ההנהגה. הם הבינו את הזעם הגובר ביישוב וידעו שאם לא ינקטו דרך אקטיבית של מלחמה נגד הבריטים, יערקו רבים לשורות האצ"ל והלח"י.

סעיף ב'

ביישוב היהודי הייתה מחלוקת בנוגע למאבק הצבאי בשלטון הבריטי. לאחר שפורקה תנועת המרי, שבו המחותרות לפעול באופן נפרד. היישוב פונה לשתי דרכים: (1) דרך המאבק הצמוד, בה תמכו ראשי ההגנה וראשי היישוב. הם טענו כי מאבק אלים לא יביא לפתרון וירחיק את המטרה של השגת מדינה ליהודים. על כן יש להתמקד בהעפלה, התיישבות, רכישת כלי נשק והצטיידות. הנימוקים: א. הקמת מדינה יהודית תובטח ע"י פעולות מתואמות בארץ ישראל ובזירה המדינית, בהנחיית מוסדות התנועה הציונית, שתשיג את ההכרה הבינלאומית לצד קביעת עובדות בשטח ע"י התמקדות בפעולות עלייה והתיישבות, המהוות תנאי הכרחי להקמת המדינה היהודית בארץ ישראל. ב. רצון להימנע מפעילות שעלולה לפגוע באהדת דעת הקהל למפעל הציוני והצמדת תדמית לא מוסרית למפעל זה, צעד שיצמצם את תמיכת דעת הקהל בזכות היהודים להקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. ג. למנוע הסלמה בתגובה הבריטית שעלולה לפגוע ביישוב היהודי בארץ. הבריטים החזיקו בארץ כוח גדול שמנה כ-100,000 חיילים. כל עימות עם בריטניה עלול היה להמיט אסון על היישוב. מטרה: להביא לסיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל ולהקמת מדינה יהודית בה. (2) דרך המאבק הרצוף בה תמכו האצ"ל והלח"י, שטענו כי יש להילחם בבריטים ברציפות ורק באמצעות המאבק הצבאי ניתן לגרש את הבריטים מהארץ. הם ביצעו פעולות כמו הפריצה לכלא עכו, תליית שני הסרגינטים ומעשי שוד. הנימוקים: א. אין אפשרות להידברות עם הבריטים ולכן רק המשך המאבק הרצוף יאלץ אותם לעזוב את הארץ. ב. מאבק כזה ייצור ביקורת בקרב דעת הקהל הבריטית על מדיניות ממשלתם, בעקבות תגבור הכוחות הבריטיים בארץ, צעד שיכביד על התקציב הבריטי. לחץ זה יזרז את סיום המנדט בארץ-ישראל. המטרה: להביא לסיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל ולהקמת מדינה יהודית בה.

שאלה 9

סעיף א'

היישוב היהודי התמודד עם קשיים בשלב הראשון של מלחמת העצמאות, מ-30 בנובמבר 1947 עד 14 במאי 1948:

1. מספר ההרוגים היהודים בארץ הגיע ל-1100.
2. ירושלים - במהלך השלב הראשון ירושלים וסביבותיה היו נתונות במצור, והעיר העתיקה הייתה מנותקת. כחלק מהתמודדות היישוב היהודי עם המצור, בירושלים הונהג משטר של קיצוב מדוקדק. בעיקר הייתה קשה בעיית אספקת מי שתייה, שכן תחנות השאיבה, שהעלו את המים לבירה, היו בידי הערבים. תושבי ירושלים נאלצו להסתפק במים שנותרו בבארות העיר. ב-28 במאי נפל הרובע היהודי לידי הצבא הירדני.
3. גוש עציון היה מנותק, ובהמשך נפל בידי הירדנים. שיירת הל"ה שניסתה להגיע אליו נפלה על כל לוחמיה. ב-13.5.1948 נפל כפר עציון לידי הלגיון הירדני, וב-14.5.1948 נכנעו שלושת היישובים הנותרים.
4. מובלעות קטנות של יישובים יהודים בדרום הארץ ובצפונה נותרו חסומות לשבועות רבים.

סעיף ב'

ב-12 באפריל 1948 החליטה הליגה הערבית שהתכנסה בקהיר על פלישת הצבאות הסדירים של מדינות ערב לארץ ישראל, מיד עם תום המנדט הבריטי ב-15 במאי 1948. מדינות ערב הקימו מפקדה כללית לניהול המלחמה נגד ישראל ועבדאללה מלך ירדן הוכרז כמפקדה הראשי.

מניעי מדינות ערב לפלישה למדינת ישראל במאי 1948:

1. מדינות ערב התנגדו לתוכנית החלוקה מ-כ"ט בנובמבר 1947, ואף הכריזו כי ישמידו את מדינת ישראל כאשר היא תוקם. הפלישה במאי 1948 מממשת איום זה לחיסול מדינת ישראל.
2. מדינות ערב שאפו להתרחב טריטוריאלי, כל אחת בנפרד: ירדן רצתה לספח את הגדה המערבית שהוקצתה למדינה הערבית, מצרים רצתה לספח את הנגב אליה כדי להחליש את ירדן, סוריה ולבנון שאפו לספח שטחים בצפון הארץ.
3. מנהיגי מדינות ערב חששו ליציבות משטריהם וביקשו להעלות את כוחם בעיני הציבור עליו שלטו, באמצעות פלישה וכיבוש מהיר של מדינת ישראל.
4. במהלך השלב הראשון של המלחמה זרם של פליטים פלסטינים שברחו מהמלחמה החל להגיע למדינות ערב. על מנת לעצור את גל הפליטים הזה, פלשו מדינות ערב למדינת ישראל כדי לאפשר לפליטים הפלסטינים לחזור לשטח ממנו ברחו.

יעדיה של מדינת ישראל בשלב השני של מלחמת העצמאות

- א. שמירה על עצם קיומה של מדינת ישראל שאך הוקמה.
- ב. הבטחת שליטה באזורים שיועדו למדינה היהודית ע"פ תוכנית החלוקה של האו"ם ובהמשך גם התרחבות לאזורים נוספים מתוך שיקולים התיישבותיים, ביטחוניים ודמוגרפיים.

אירוע מזגים להבטחת השליטה - פלישת הצבא המצרי ובלמתו- הצבא המצרי פלש בשני טורים, טור אחד בציר באר שבע – חברון והיגיע עד למבואותיה הדרומיים של ירושלים מבלי להתעמת עם כוחות ההגנה. הטור השני פלש בציר החוף לכיוון תל אביב כשניסה לכבוש את כפר דרום ונירים. כוח נוסף ריכז כוחותיו ליד יד מרדכי ולאחר חימשה ימים של קרבות קשים נכנע הקיבוץ. הכוחות המצריים הגיעו עד צפון אשדוד. לאחר מכן המצרים תקפו את קיבוץ ניצנים וכבשו אותו. יחידות צהל החליטו לכבוש את הכפר הערבי יבנה שישב על ציר זה וכך עצרו את התקדמות הצבא המצרי בציר זה. אשדוד הייתה הנקודה הצפונית ביותר של חזית מצרים בארץ.

פרק רביעי – סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל

שאלה 10

סעיף א'

מיד לאחר הקמת המדינה ב-1948 נפתחו שערי הארץ לעליית יהודים. העולים הגיעו מאירופה ומארצות האסלאם בעיקר בשנות ה-50 וה-60 שנחשבו לשנים מעצבות בתולדות המדינה.

הגורמים לעלייה מארצות צפון אפריקה והמזרח התיכון –

א. גורם דתי- הקמת מדינת ישראל היתה סיבה עיקרית לעליות מארצות אלה בשנים הראשונות. בשנים 1948 - 1949 עלו לישראל 10% מאוכלוסיית היהודים שחיו בארצות אלה. חלק מן האוכלוסייה ראה בהקמת מדינת ישראל אות מבשר לבואו של המשיח כפי שמופיע **בקטע** "העיקר להיות בארץ חמדת אבות".

ב. שינוי בפעילותם של הארגונים הציוניים בארצות צפון אפריקה והמזרח התיכון – בעבר עסקו הארגונים הציוניים בחיזוק התרבות הציונית בקרב היהודים (לימוד השפה העברית בעיקר). לאחר מלחמת העולם השנייה השתנתה עמדת ההנהגה הציונית בקשר לחשיבות שילובם של יהודי ארצות האסלאם בהגשמה הציונית. הארגונים הציוניים והכלל-יהודיים שפעלו בארצות האסלאם החלו לעסוק בעידוד עליה יהודית למדינת ישראל ובארגונה. כפי שבא לידי ביטוי בקטע "גדל החשק לעלייה כאשר בעירנו הופיע שליח מטעם הסוכנות..."

ג. לראשונה התרבו במדינות אלה סימנים של פגיעות ערבים ביהודים והדבר ערער את הבטחון העצמי של היהודים ואת יחסי השכנות הטובים עם האוכלוסייה הערבית. התעצמות הסכסוך בין ישראל למדינות ערב בעיקר לאחר מלחמת העצמאות החרפה את מצבם של היהודים בארצות ערב. שליחים ציוניים שפעלו במדינות אלה הזהירו מן הסכנה הנשקפת ליהודים.

ד. תהליך הדחף-קולוניאליזם בארצות צפון אפריקה והמזרח התיכון – ההשתחררות מן הקולוניאליזם האירופי וקבלת העצמאות של המדינות חיזק את הלאומיות הערבית במדינות וגרם לערעור בטחונם של היהודים. היהודים זוהו עם הגורמים הקולוניאליסטים, כי נהנו מזכויות יתר לעומת המוסלמים. היהודים, שפרנסתם הסתמכה על השלטון הקולוניאליסטי, נאלצו כעת לחפש מקורות פרנסה אחרים.

סעיף ב'

קשיי העולים בתהליך הקליטה בשנות החמישים והשישים היו:

בעיית תעסוקה – משרות חשובות ובעלות שכר גבוה ניתנו לאזרחים הוותיקים, ואילו לעולים הוצעו עבודות בעיקר כפועלים וחקלאים. מקצועות אלה לא תאמו את ההכשרה איתה הגיעו העולים, ונחשבו לעבודות פשוטות עם שכר נמוך. הדבר הוביל למצוקה כלכלית בקרב עולי צפון אפריקה.

מדיניות 'כור ההיתוך' – העולים שהגיעו בשנות ה-50 וה-60, ובעיקר אלה מצפון אפריקה ואסיה, נאלצו לוותר על תרבותם ולהשתלב בחברה שערכיה ותרבותה שונים. מדיניות 'כור ההיתוך' התעלמה מן התרבויות של ארצות המוצא השונות, ודרשה מהעולים לוותר על זהותם התרבותית. גישה זו יצרה תחושת נחיתות אצל העולים. בנוסף, העולים התקשו לרכוש שפה חדשה – עברית.

תנאי הדיור – כדי להתמודד עם המחסור בדירות סיפקה המדינה לעולים מספר פתרונות דיור, כגון: מעברות, מחנות עולים ועיירות פיתוח. פתרונות אלה העלו מספר קשיים בפני העולים, שכן התנאים בהם היו קשים: העולים סבלו מחיים בצפיפות, תנאי תברואה ירודים, חוסר בתשתיות של מים וחשמל, והיעדר תעסוקה. הפערים בין היישובים הוותיקים והמבוססים לבין פתרונות הדיור הזמניים והנחותים יצרו עימותים בין הוותיקים לבין העולים, ובין העולים לבין נציגי הממשלה ומוסדותיה.

המתח העדתי – בעקבות גלי העלייה של שנות ה-50 וה-60, החברה הישראלית נחלקה לשתי חברות שונות – ישראל הראשונה, שהורכבה מהאוכלוסייה הוותיקה בארץ, ברובה אשכנזית ומבוססת, ו-ישראל השנייה, שהורכבה מרוב העולים החדשים, שהיו יוצאי אסיה ואפריקה – מזרחים. האוכלוסייה הוותיקה ראתה את העולים המזרחים בצורה מתנשאת כלא-ציונים, חסרי מודעות וחסרי השכלה. העולים המזרחים חוו השפלה ואפליה. העולים מארצות האסלאם חשו כי חייהם מתנהלים לפי הממסד האשכנזי – הוא זה שקובע היכן יגורו, במה יעבדו ואיפה ילמדו. בנוסף, הקליטה המהירה יחסית של הילדים במערכת החינוך פגעה במעמד ההורים במשפחה, דבר שהגביר את הכעס של העולים על הממסד.

במאורעות ואדי סאליב באו לידי ביטוי רגשות התסכול והקיפוח של בני עדות המזרח, ובעיקר של עולי מרוקו, שרבים מהם סבלו ממצב קשה ביותר. רבים מהם התפרנסו מעבודות זמניות ובדוחק, גרו בשכונות עוני צפופות או בעיירות פיתוח מרוחקות. עולי מרוקו היו מרירים גם בגלל מדיניות הסלקציה (עלייה מבוקרת) שהונהגה כלפיהם במיוחד, והקרע שיצרה מדיניות זו ממשפחותיהם. היתה לעולים המזרחיים, ובעיקר ממרוקו, תחושה שהעולים האשכנזים מסתדרים טוב יותר ומהר יותר מהם. הרשויות טענו שזה בשל כישוריהם השונים של העולים, אך עולי ארצות האסלאם סרבו לקבל הסבר זה, וייחסו את ההתקדמות הבלתי שווה לקרבה העדתית של העולים האשכנזים לעילית השלטת, בעוד הם עצמם נדחקים לא רק לשוליים הגיאוגרפיים של המדינה אלא גם לדרגים הנמוכים ביותר. עולי ארצות האסלאם גיבשו תדמית סטריאוטיפית של האשכנזים הנמצאים מעליהם, מקפחים אותם, לוקים בגזענות ואשמים במידה רבה בעיותיהם הכלכליות והחברתיות.

שאלה 11

סעיף א'

הגורמים לתהליך הדה-קולוניזציה:

1. גורמים אידאולוגיים:

רעיון הלאומיות – העמים שהיו תחת שלטון קולוניאלי החלו לפתח תודעה לאומית בעקבות רעיונות מערביים והתנאים הקשים במושבות. העמים הנשלטים החלו לערער על המצב הקיים, שבו ה מנוצלים על ידי המעצמה האירופית. במלחמת העולם השנייה המעצמות האירופיות גייסו תושבים רבים מהקולוניות לצבאותיהן. המפגש עם אירופה ההרוסה במלחמה, יחד עם הסבל של החיילים האירופים במלחמה, גרם לחיילים מהמושבות להבין כי השליטים האירופים אינם נעלים מהם. חיילים אלה חזרו למושבות, סירבו להמשיך עם השלטון הזר ויצאו למאבק למען עצמאותם. **התנגדות אידאולוגית לקולוניאליזם בשתי מעצמות העל** – על אף התהום האידאולוגית והמתח פוליטי בין שתי מעצמות העל (בריה"מ וארה"ב), כל אחת מהן התנגדה לקולוניאליזם. מבחינת מדינות הגוש המערבי (הדמוקרטי), הקולוניאליזם סתר את הרעיונות הליברליים, תפיסת הכלכלית

של "שוק חופשי" ואת זכות ההגדרה העצמית. ומבחינת מדינות הגוש המזרחי, הקומוניזם הסובייטי התנגד לקולוניאליזם מאחר וראה בו ביטוי לניצול על ידי בעלי ההון הקפיטליסטים. דעת הקהל העולמית – לאחר מלחמת העולם השנייה מדינות העולם התנגדו לרעיון הכיבוש, וטענו כי הוא מביא רק צרות; הן למדינה הכובשת והן לעם הכבוש. הקולוניאליזם נתפס מעתה כלא-מוסרי, והופעל לחץ על המעצמות הקולוניאליות להפסיק מדיניות זו.

2. גורמים פוליטיים:

תפקידו של האו"ם – ארגון האומות המאוחדות הוקם בשנת 1945, לאחר מלחמת העולם השנייה. בבסיסו של הארגון הייתה ההכרה בזכותו של כל עם להגדרה עצמית ושמירה על זכויות האדם. הקולוניאליזם נתפס כמנוגד לתפיסות אלה, והאו"ם הטיל על מעצמות אירופה לפתח ולבסס מוסדות פוליטיים, חינוכיים וכלכליים במושבות, ולדאוג לקידומן בתחומים אלה.

שינוי יחסי הכוחות בעולם והשפעת 'המלחמה הקרה' – מעצמות אירופה, השחקניות הראשיות בעולם לפני מלחמת העולם השנייה, איבדו מאוד מכוחן בעקבות המלחמה, והחל עידן חדש, עידן שתי המעצמות – ארה"ב ובריה"מ. הללו החלו להיאבק ביניהן על אזורי השפעה בעולם. אי לכך לכל אחת מהן היה אינטרס לתמוך במתן עצמאות לארצות השונות, בתקווה שהמדינות החדשות תצטרפנה למחנה הנתון להשפעתן, וכן כדי לבלום את סכנת התפשטותה והשפעתה של המעצמה האחרת.

המאבק של התנועות הלאומיות – בארצות שהיו תחת שלטון המעצמות הקולוניאליות קמו תנועות לאומיות שניהלו מאבק עיקש, ולעיתים ממושך ואלים, נגד השלטון הזר. מאבקים אלה הסבו לבעלות הקולוניאליות אבדות ונזקים והתישו את כוחן. קיומן של תנועות לאומיות אלה גם שמטה את הקרקע מתחת להנחת היסוד של הקולוניאליזם לפיה העמים באזורים אלה לא בשלים לשלטון עצמי, וכי אין למי להעביר את השלטון. התנועות הלאומיות הוכיחו כי יהיה מי שיהל וישלטו גם אחרי הסתלקות המעצמות.

הקמת "הליגה הערבית" (1945) – זהו ארגון בינלאומי שנוסד לקראת סיום מלחמת העולם השנייה. מטרתו היו לשיתוף פעולה אזורי ולתיאום מהלכים חברתיים ופוליטיים משותפים הכולל את כל מדינות ערב ומדינות בעלות זיקה למדינות ערב. הארגון שימש כגורם מדרבן (מעודד) ומסייע במאבקהן של העמים הערביים שנשלטו עדיין על ידי המעצמות הקולוניאליות.

3. גורמים כלכליים:

משבר כלכלי לאחר המלחמה – נזקי מלחמת העולם השנייה חייבו את מדינות אירופה להשקיע משאבים בשיקום עצמי. עקב כך ניהול המושבות הפך לנטל כלכלי. מדינות אירופה לא יכלו להרשות לעצמן להמשיך ולשלוט במושבות, והחל תהליך של נסיגה מהן.

ירידה ברווחיות המושבות – היתרונות הכלכליים שהפיקו המעצמות מהשליטה במושבות התבססו על

הבלעדיות שהייתה להן בהפקת התוצרת ובמסחר עם המושבות. בעידן בו הגלובליזציה הלכה והתבססה, תפסה התחרותיות והשוק הפתוח החופשי את מקום הבלעדיות ורווחיות המעצמות הצטמצמה.

סעיף ב

גורמים שהשפיעו על גורל היהודים בארצות האיסלם משנות הארבעים עד שנות השישים :

1. השפעות תהליך הדה-קולוניזציה – כאשר החל תהליך הדה-קולוניזציה (בריטניה וצרפת עזבו), הלאומיות הערבית התגברה ומצבם של היהודים הורע, הם איבדו את ההגנה והחסות של השלטון הקולוניאלי והחלו פרעות של תושבי המקום ביהודים שנתפסו כזרים ו"משתפי הפעולה" של השלטון הקולוניאלי השנוא (גם מפני הם אמצו את התרבות האירופאית לעומת התרבות האסלאמית). היהודים שהבינו שאין מי שיספק להם הגנה או מי שישמור על השוויון עבורם, חשו על בשרם את שנאת הזרים בשל התחזקות הזהות הלאומית במדינות אלו והעדיפו לעזוב. הדבר קורה בעיקר במדינות צפון אפריקה, בשנות ה-50 וה-60. לאחר שהושגה העצמאות במדינות האסלאם במזה"ת ובצפון אפריקה, הוחרף עוד יותר השנאה ליהודים, משום שלא היה עוד חשש לפגיעה בתדמית הבינלאומית ובמאמץ להגיע לעצמאות.

השפעה על יהודי עירק- עם הכרזת עצמאות עיראק חלה הרעה במעמדם של היהודים. יהודים רבים פוטרו ממשרותיהם הממשלתיות ועל הסוחרים הוטלו הגבלות קשות. בשנת 1941 ניסו קצינים פרו-נאצים בצבא העיראקי לבצע מהפכה בעיראק. בריטניה שלחה את כוחותיה במטרה לחסל את המהפכה. בכאוס השלטוני שנוצר, החלו פרעות ביהודי בגדד – מאורעות 'הפרהוד' ביוני 1941. במסגרת מאורעות אלה נרצחו מאות יהודים, נהרסו בתי כנסת, נאנסו נשים יהודיות ונבזז רכוש היהודים. המהומות פסקו לאחר כיבושה מחדש של בגדד על ידי הבריטים. עם זאת, יהודים רבים הבינו, כי לא יוכלו להיות אזרחים שווים במדינה ולהשתלב בחברה העיראקית, וביקשו להגר.

2. מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל – ככל שהחריף המאבק (הסכסוך) בין היהודים והערבים/הפלסטינים בארץ ישראל, הורע המצב של היהודים בארצות האסלאם, ורבו הפגיעות בהם. הקמת מדינת ישראל השפיעה בצורה שונה על היהודים במדינות השונות לאחר שקיבלו את הבשורה בהתלהבות רבה. במדינות שהשתתפו בלחימה (מדינות 'המעגל הראשון' – למשל מצרים), ההשפעה הייתה ישירה וקשה על מצב היהודים, השלטון המקומי והתושבים המקומיים בכל ארץ ראו ביהודים שחיו בקרבם אויבים ובוגדים. בשל כך, הם החלו בהפגנת יחס עויין ואליים שהתבטא בפרעות כלפי היהודים שחיו בארצות אלו, עד כדי סכנת חיים, דבר שגרם ליהודים לעזוב מחשש לחייהם. במצרים, בעיראק, בלוב ובמרוקו נרצחו ונפצעו יהודים רבים, רכושם נבזז, חנויות ובתיים של יהודים הועלו באש, בתי כנסת נבזזו. במדינות שלא לחמו נגד ישראל (מדינות 'המעגל השני' – למשל בתימן) הורגשה השפעת המלחמה על היהודים, כמו גם כעס ומתח גדול היה על כך שהוקמה מדינה ליהודים על חשבון אחיהם הפלסטינים בישראל, אך היחס הרע היה בעוצמה פחותה יותר ממדינות 'המעגל הראשון'.

השפעה על יהודי עירק-

מצבם של יהודי עיראק החריף כאשר פליטים ערבים רבים, שברחו מא"י בזמן המלחמה, החלו להגיע לבגדד. כדי לשכנם, החרומו השלטונות רכוש של יהודים. יהודים אמידים נדרשו לתרום כספים עבור המאבק של הפלסטינים. בנוסף, נאסר על יהודים לצאת מעיראק. חלקם פוטרו ממשרותיהם ועסקיהם הכלכליים נפגעו. הקהילה היהודית עברה טלטלה גדולה כאשר בספטמבר 1948 הוצא להורג שאפיק עֶדֶס, יהודי אמיד שהואשם כי, כביכול, מכר ציוד צבאי לישראל. עם הקמת מדינת ישראל, המשטר העיראקי החל לרדוף אזרחים יהודים באשמת פעילות ציוני, שהייתה

לא חוקית. על יהודי עיראק הוטלו הגבלות שונות כמו: איסור כניסה לבתי ספר, לבתי חולים ועוד. כל יהודי שביקש לעלות לישראל הסתכן בעונש מוות.

3. השפעת 'הליגה הערבית' (ארגון הגג של מדינות ערב) – השתמשה בשנאה לישראל וליהודים כגורם מאחד של העולם הערבי. מגמה זו התחזקה במהלך מלחמת העצמאות, והיה איחוד כלל ערבי נגד הישות הציונית. ביוני 1946 ובספטמבר 1947 כונסו שתי ישיבות בוועדה המדינית של הליגה הערבית, בהן הוחלט לפגוע ביהודים שחיו במדינות ערב באמצעות שלילת אזרחותם, החרמת רכושם ועוד.

4. ציונות וזיקה דתית והיסטורית לא"י – עם תום המלחמה ובעקבות השואה, התרחבה פעילות התנועה הציונית, כולל במדינות האסלאם, והודגשה ההגשמה - העלייה לא"י והמאבק להקמת המדינה, אשר נתנו אותותיהן בשטח. לאלה יש להוסיף גם את הזיקה הדתית וההיסטורית העמוקה לא"י, שאפיינה את יהודי ארצות מזרח התיכון וצפון אפריקה, ואת ההתלהבות שאחזה בהם עם קום המדינה.

5. מדיניות 'חיסול גלויות' – ממשלת ישראל תפסה את מדינת ישראל כמרכז העולם היהודי ועל כן היא האחראית לגורל היהודים בעולם כולו. ההמשלה הכירה במצבם הביטחוני של יהודי ארצות האסלאם שהלך והתערער וסיכן את קיומם. ממשלת ישראל נקטה במדיניות שכונתה 'חיסול גלויות' – העלאת קהילות יהודיות שלמות למדינת ישראל.

השפעה על יהודי עירק-

בשנת 1950 נחקק 'חוק הוויתור על הנתינות', שאפשר ליהודים לצאת מעיראק בתנאי שווותו על אזרחותם העיראקית ועל כל רכושם. עקב כך קראו הפעילים הציוניים בעיראק ליהודים לעלות לישראל וממשלת ישראל החלה במבצע להעלאת יהודי עיראק – 'מבצע עזרא ונחמיה'. ממשלת ישראל שכרה את שירותיה של חברת תעופה אמריקאית שהטיסה את היהודים מבגדד לקפריסין ומשם לישראל. מאוחר יותר החלו טיסות ישירות מבגדד ללוד. תוך חודשים ספורים נרשמו ליציאה יותר ממחצית מבני הקהילה היהודית. בשנים 1950 - 1951 עלו מעיראק לישראל כ- 123,000 יהודים, ובעיראק נותרו כעשרת אלפים יהודים. ב- 1969 נותרו בעיראק 2,500 יהודים.

שאלה 13

סעיף א'

גורמים שהובילו לפרוץ מלחמת יום הכיפורים הקשורים למדינות ערב:

הרצון להתזרת השטחים - מצרים וסוריה רצו להחזיר לעצמן את השטחים שאיבדו במלחמת ששת הימים (סיני והגולן) בשנת 1967.

השבת הכבוד (הרצון לנקום) – במלחמת ששת הימים צבאות ערב נחלו תבוסה קשה מידי צה"ל. חילות האוויר הערבים הושמדו בעודם על הקרקע, והמלחמה הוכרעה תוך שישה ימים. מדינות ערב ביקשו להחזיר לעצמן את הכבוד האבוד ולנקום בישראל בעקבות ההפסד במלחמת ששת הימים.

קיפאון בתהליך המדיני – נשיא מצרים, אנואר סאדאת, ניסה לגרום לישראל לסגת מהשטחים שמצרים איבדה במלחמת ששת הימים (תעלת סואץ וחצי האי סיני), באמצעות משא ומתן כדי להגיע להסכם מדיני עם ממשלת ישראל. ממשלת ישראל חשה בלתי מנוצחת, זלזלה בנשיא הטרי של מצרים וסירבה להתפשר (היו מספר ניסיונות למשא ומתן שנכשלו). משהמשא ומתן היה במבוי סתום (לא התקדם), סאדאת ביקש לפתוח במלחמה מול ישראל כדי לחזק את מעמדו בקרב העם המצרי, בידיעה שהוא מסוגל להחזיר את השטחים הכבושים לשליטה מצרית או כדי להראות לישראל ששליטתה בשטחים הכבושים היא בעיה ביטחונית ולא נכס ביטחוני. לעומת מצרים, מבחינת נשיא סוריה, חאפז אל-עסד האופציה הצבאית הייתה האופציה היחידה במאבק עם ישראל להחזיר את רמת הגולן ואת הכבוד הלאומי.

סעיף ב'

אבדות בנפש – צה"ל סבל מיותר מ-2,500 הרוגים, יותר מ-7,000 פצועים, כ-300 שבויים ועשרות נעדרים. ההתמודדות עם השכול הייתה קשה ביותר והטיפול בשבויים ובנעדרים הפך לנושא מרכזי בציבור הישראלי. הוקם מרכז מיוחד לאיתור השבויים והנעדרים.

אובדן כלי מלחמה – חיל האוויר איבד כ-100 מטוסים וחיל השריון איבד כ-500 טנקים. יכולת הלחימה של צה"ל נפגעה קשות, ולקח לו שנים להתאושש מבחינה כלכלית (משבר במשק הישראלי כתוצאה מהוצאות הביטחון שגדלו).

ניצחון צבאי – לקראת סוף המלחמה הסתמן ניצחון ישראלי בכל שדות הקרב ובכל החזיתות. בצפון צה"ל כבש בחזרה את השטחים שנפלו בידי הסורים, הדף את הצבא הסורי ואף נכנס לתוך סוריה ונעצר כ-40 ק"מ מדמשק. בדרום צה"ל הצליח להדוף את הצבא המצרי, להגיע לגדה המערבית של תעלת סואץ, ונעצר במרחק של 101 ק"מ מקהיר. למרות ההפתעה, צה"ל הוכיח את יכולתו הצבאית ושינה את מהלך המלחמה. בכך הבהיר למדינות ערב את חוסנה הצבאי של מדינת ישראל.

חרם הנפט ולחץ כלכלי על מדינות המערב – ארגון מדינות ערב המפיקות נפט הודיע, בעיצומה של המלחמה, על הפחתת ייצור הנפט בחמישה אחוזים, עד שישראל תיסוג מהשטחים הכבושים. בשלב הבא הופסקה לחלוטין מכירת הנפט לארה"ב, בשל תמיכתה בישראל. המדינות המפיקות נפט הוכיחו שוב את כוחן להשפיע על היציבות הכלכלית על מדינות המערב שיש להן קשרים דיפלומטיים עם מדינת ישראל (או שתמכו בה).

השפעות המלחמה על מדינת ישראל

השפעות בתחום חברתי:

מחאה ציבורית – בתום המלחמה החלה החברה הישראלית להתמודד עם האירועים שקדמו לה, ובעיקר עם אירועי המלחמה עצמה, שכונתה בפי הלוחמים "המחדל". את החברה הישראלית שטף גל של זעם ומרירות, ועדויות של חיילים וכתבות בעיתונים הפנו אצבע מאשימה כלפי הדרגים הבכירים במדינה. בחברה הישראלית חל שֶׁבֶר מוסרי, וערכי היסוד החברתיים, כמו האמונה

במנהיגות המדינית והצבאית, התערערו ועמדו למבחן. המלחמה יצרה זעזוע עמוק בחברה הישראלית. בעקבות מחדלי המלחמה קמו תנועות מחאה והפגנות רבות כנגד השלטון, בראשות חיילים שחזרו מהמלחמה (בין יוזמי המחאה היה סרן מוטי אשכנזי, שפיקד על מעוז "בודפשט" בצפון תעלת סואץ המעוז היחיד שלא נפל בידי המצרים). למרות ש'ועדת 'אגרנט' לא הגישה מסקנות נגד הדרג המדיני, המחאה הובילה לבסוף להתפטרות ראשת הממשלה גולדה מאיר ושר הביטחון משה דיין. את הממשלה החדשה הרכיב יצחק רבין, ואת משה דיין החליף שמעון פרס, כשר הביטחון.

קיטוב חברתי בענייני חוץ וביטחון – הוקמה תנועת 'גוש אמונים' שפעלה להתיישבות נרחבת בשטחים כבושים כדי למנוע את החזרתם. מנגד, הוקמה תנועת 'שלום עכשיו' שקראה לוותר על שטחים לערבים תמורת שלום.

השפעות בתחום הביטחוני:

'ועדת אגרנט' – חודש לאחר המלחמה הוקמה (18/11/1973) ועדת חקירה ממלכתית לבדיקת מחדלי המלחמה. בראשות הוועדה עמד השופט שמעון אגרנט. מסקנות הוועדה פורסמו בדו"ח באפריל 1974 ובו הטילה את האחריות למחדלי המלחמה על הדרג הצבאי בלבד, ודרשה את התפטרותם של קצינים בכירים כמו הרמטכ"ל דוד אלעזר, ראש אמ"ן האלוף אלי זעירא ואלוף פיקוד הדרום, שמואל גונן (גורדיש) בעקבות תפקודם הלקוי במלחמה. בוועדה זו לא הוגשו מסקנות נגד חברי הממשלה, ביניהם ראשת הממשלה גולדה מאיר ושר הביטחון משה דיין.

החלפת הדרג הבכיר – בעקבות מסקנות ועדת אגרנט התפטר הרמטכ"ל דוד אלעזר ושורה של מפקדים וקצינים בכירים נוספים. החלפת הדרג הבכיר פגעה ברמתו המקצועית של צה"ל.

הפקת לקחים מהמלחמה – אגף המודיעין בצה"ל התרענן מבחינת כוח אדם, ציוד ומידע. צה"ל הצטייד בכלי נשק חדשים ומודרניים, דאג למלאי קבוע במחסני החירום, והוחלפה תכנית האימונים והלחימה באופן שוטף ובהתאם לתורת הלחימה המודרנית של צבאות מדינות ערב.

פגיעה בתחושת הביטחון – תחושת הביטחון והאופוריה ששררו בישראל לאחר מלחמת ששת הימים, התחלפו בתחושה כבדה של חוסר אמון וחולשה בתפיסה הביטחונית אצל מנהיגייה של המדינה וערעור בתפקוד של צמרת הפיקוד בצה"ל (כפי שבא לידי ביטוי במהלך המלחמה), אשר לא הכינו את ישראל לקראת מלחמה. הממשלה והצבא היו נתונים לביקורת רבה יותר מצד הציבור.

השפעות בתחום הפוליטי:

שינויים במפה הפוליטית – ועדת אגרנט לא פיטרה את הדרג המדיני, אך ראשת הממשלה ושר הביטחון התפטרו בעקבות המחאה הציבורית. למרות החלפת אנשי הממשלה, הביקורת הציבורית והמחאה כלפי מפלגת ה'מערך' (כיום מפלגת העבודה) המשיכו, מפני שהיא נתפסה כאחראית למחדלי המלחמה ולתוצאותיה. מה שהוביל לעליית מפלגת 'הליכוד' לשלטון (לראשונה מאז קום המדינה) בראשות מנחם בגין בבחירות של שנת 1977.

היחסים עם מצרים – בעקבות השבת הכבוד המצרי במלחמה ורצון להתקרב למדינות המערב וארה"ב, הגיע נשיא מצרים, אנואר סאדאת, לבקר בישראל (1977). מטרת הביקור הייתה להתחיל במשא ומתן בין המדינות. משא ומתן זה הסתיים עם חתימת הסכם השלום בין ישראל למצרים ב-1979 בתיווך ארה"ב.

תלות דיפלומטית של ישראל בארה"ב – תוצאות המלחמה והתערבותה של ארצות הברית בהסכמי הפרדת הכוחות הגבירו את התלות של ישראל בארה"ב בזירה הבינלאומית. ארה"ב הפכה למתווכת בין ישראל ומצרים.

השפעות בתחום הכלכלי:

משבר כלכלי – בעקבות המלחמה וגיוס המילואים הממושך משק העבודה הושבת ונעצרה הצמיחה. מדינות ערב סירבו למכור נפט למערב שתמך בישראל ולכן מחירי הנפט עלו, כמו גם מחירי החשמל, הדלק וכו'. על מנת להתמודד עם הוצאות המלחמה והמשבר הכלכלי, הממשלה הטילה מיסים על האזרחים. מצב זה הוביל לקיפאון ולאיינפליציה (ירידת ערך הכסף המקומי) במשק הישראלי, ולקח למדינת ישראל שנים רבות להתאושש ממשבר זה (תקופה זו נקראת גם "העשור האבוד").

תלות כלכלית של ישראל בארה"ב – אובדן הנשק והנזק הכלכלי הכבד של המלחמה הגבירו את התלות הישראלית בסיוע צבאי וכלכלי מצד ארה"ב עד ימינו.

מה היו השפעות המלחמה על מדינות ערב?

מצרים – מצרים ראתה ב'מלחמת אוקטובר' ניצחון צבאי. העם המצרי השיב לעצמו את הכבוד הלאומי לאחר המלחמה. סאדאת חידש את היחסים הדיפלומטים עם ארה"ב, ונתפס כמנהיג החזק ביותר במזרח התיכון. הישג נוסף היה הסכם השלום בין ישראל ומצרים ("הסכמי קמפ דייוויד") בתיווך האמריקאים ב-1979. מצרים קיבלה בחזרה חלק גדול מסיני ואת הגדה המערבית של תעלת סואץ, ובתמורה פתחה את התעלה לכלי שיט ישראלים. כמו כן ההתקרבות של מצרים לארה"ב הביאה לנטישתם את ברית המועצות כמעצמה תומכת.

סוריה – בניגוד למצרים הסכם הפרדת הכוחות ("הפסקת האש") עם סוריה לא הביא להסכם ביניים או שלום עם ישראל. רמת הגולן נשארה בידי ישראל, והוקם אזור חיץ (ניטרלי) בחסות האו"ם (צה"ל פינה את כוחותיו מהשטח שנכבשו כולל אזור קוניטרה). סוריה המשיכה לתמוך בארגוני טרור שפעלו מחוץ לגבולותיה. מעמדו של חפאז אל-אסד, נשיא סוריה, התחזק בליגה הערבית, ועמד בראש המדינות שסירבו להכיר בישראל. הסכם זה הוא האחרון שנחתם עם סוריה (עד ימינו) והוא מגדיר את הגבולות בין המדינות ואת ההסדרים הצבאיים הנלווים אליו.